

2. A MAGYAR ASPEKTUSRENDSZER

E fejezet célja az általános elméleti bevezető után röviden összegezni a magyar aspektusirodalomban használt rendszerezéseket és definíciókat, valamint a legvitatottabb nyelvspecifikus kérdéseket, majd – az áttekintés alapján tarthatónak ítélt elméleti tételek és megfigyelések elfogadásával – az első fejezetben ismertetett általános keretben vázaltszerűen bemutatni a magyar aspektusrendszert, illetve a különböző aspektuális kategóriákat. A rendszer ismertetése szükséges az állapotok áttekinthetőbb tárgyalásához is, mivel egyrészt egy rendszerezés kontextusában átláthatóbbak az állapotokkal kapcsolatos jelenségek (pl. statikusságot bevezető nézőponti kategóriák működése), másrészt – amint a továbbiakból kiderül – az állapotok kategóriájának meghatározása a rendszerezést is lényegileg befolyásoló elméleti problémaként nem függetleníthető attól (l. 3. fejezet).

2.1. AZ ASPEKTUS A MAGYAR SZAKIRODALOMBAN

A következő részekben röviden bemutatásra kerülnek a magyar aspektusirodalom egyes képviselőinek aspektusértelmezései. A 2.1.1. és 2.1.2. részek a hagyományos leíró jellegű munkák főbb megfigyeléseit összegzik, a 2.1.3. rész egy, a nemzetközi aspektusirodalom hatását is tükröző részletes aspektuselméletet mutat be, végül a 2.1.4. rész egy, a Smith-féle kétszintű modellt a magyar nyelvre alkalmazó munkát ismerteti. Áttekintésben az aspektualitással foglalkozó, monografikusnak tekinthető munkák szerepelnek, a témával kapcsolatos részkérdéseket vizsgáló szakirodalmat pedig leginkább az egyes kategóriák részletesebb tárgyalásakor említem (l. 2.2. rész).

2.1.1. Wacha (1976, 1989, 2001)

Wacha Balázs (1976)⁴⁹ két alapvető oppozíciós párt ír le, elválasztva az aspektuális (szemléletbeli) különbségek jelenségkörét a megvalósulás foka (tel-

⁴⁹ A tárgyalt munka a magyar aspektusrendszer jelenségkörében végzett első kutatások eredményeit összegzi, ezzel megkezdve a terület magyar nyelvészeti feltérképezését. (A cikk bírálatát l. Pete 1983-ban.)

jessége/részlegessége) szempontjából kimutatható eltérések vizsgálatától. A két aspektuális kategória a folyamatos és a befejezett szemlélet, elkülönítésük kiindulópontja pedig az egyidejűség/egymásutániség kifejezésének tesztelése. Folyamatos szemléletűek azok az igealakok, amelyek egymást követve egyidejűségi viszonyt fejeznek ki (l. (67a–b)), befejezett szemléletűek ezzel szemben azok az igealakok, amelyek egymást követve egymásutániséget jeleznek (l. (67c)) (vö. Wacha 1976: 61–2).

(67) a. Állt és várt.

b. Jött le a lépcsőn, és füttyörészett.

c. Megvacsorázott és lefeküdt.

(Wacha 1976: 61)

A megvalósulás foka szerinti elkülönítésnek a jelen munka számára leginkább megragadható alapkritériumaként Wacha az adott szituáció (cselekvés) folytathatóságát, illetve a folytatás nyelvi kifejezését említi.⁵⁰ A szerző perfektív igéknek minősíti azokat a predikátumokat, amelyek esetében az ige által jelölt szituáció folytatása nem fejezhető ki ugyanazzal az igealakokkal (l. (68a–b)), és imperfektívnek minősíti azokat, amelyekkel változatlan alakban megnevezhető az adott szituáció folytatása (l. (68c)).

(68) a. Beesteledett, majd eljött az éjféli.

b. *Beesteledett, majd tovább esteledett.

c. Ment, ment, mendegélt.

d. Elővette a füzetét, és írt egy verset.

(Wacha 1976: 62)

Wacha kiemeli, hogy nem minden befejezett igei szerkezet perfektív. A (68d)-ben szereplő mondat szerinte két befejezett predikátumot tartalmaz, ám ezek közül csak az *elővette* minősíthető perfektívnek. Az elkülönítés itt – úgy tűnik – nagyban függ magának a predikátum fogalmának az értelmezésétől, illetve annak az egységnek a kiterjedtségétől, amin ezek az aspektuális kategóriák operálhatnak. A Wacha által leírt aspektuális oppozíció eszerint vonatkozhat az ige, az igés szerkezet vagy akár a mondat aspektusára, a cselekvés megvalósulásának foka szerinti elkülönítés azonban csak az egyszerű igékre vonatkozik,⁵¹ hiszen az *írt egy verset* igés szerkezetre is kiterjeszhető az említett elkülönítés, a kiterjesztés eredménye pedig a kétféle oppozíció teljes egybeesésével járna.

Ezektől eltérő aspektusdefiníciók szerepelnek Wacha (1989)-ben és Wacha (2001)-ben. Az említett munkák két fő aspektuális kategóriát különítenek el:

⁵⁰ További kritériumokként szerepel az alany és a tárgy egyedisége (vö. Wacha 1976: 62).

⁵¹ Az igekötős igék itt valószínűleg külön lexikális egységeknek minősülnek, nem pedig komplex predikátumoknak.

a folyamatos egységeket és a nem-folyamatos egységeket. Az előbbi kategória meghatározása már egyértelműen a vendleri ontológiai kategóriák és általában a szituációs aspektus kategóriáinak meghatározásában használt kritériumok alapján történik: azok a predikátumok tartoznak ebbe a kategóriába, amelyek az általuk kifejezett szituáció eseményidejének különböző részeire (osztataira) is változatlan formában vonatkoztathatók (vö. Wacha 2001: 49). Ez a folyamatosságdefiníció tulajdonképpen az atelikusság jegyének részintervallum-kritérium alapú meghatározása,⁵² ezért nem meglepő, hogy a mellékelt példák között a folyamatokon kívül szerepelnek állapotok is (l. (68a–c)). A statikus eseményszerűségeket kifejező predikátumokat tehát Wacha folyamatos egységekként tárgyalja (vö. Wacha 2001: 56).

(69) a. Meleg volt.

b. A gyerekek fürödtek.

c. Jancsi bácsi ott aludt a gumimatracon.

(Wacha 2001: 51)

A szerző kitér a fentebb már említett és a (67)-ben szemléltetett egyidejűsége/egymásutániságra is a folyamatosság kapcsán, összefüggésbe hozva azt az efféle predikátumok osztható időstruktúrájával, ugyanakkor kiemeli, hogy az egyidejűség nem azonos a folyamatossággal, hanem csupán valószínűsíti azt (vö. Wacha 2001: 55). Az ismert határpontos időmódosítók kizárása mellett (pl. **Két óra alatt ballagott felfelé a hegyre*) a folyamatossággal kompatibilis határozók, módosítók között az *ekkor még mindig, javában, egyre csak, fáradhatatlanul, kitartóan, alig-alig* stb. elemeket sorolja fel. Az efféle határozókkal való kombinációnak három lehetséges eredménye van: a kombináció alátámasztja az egyértelműen folyamatos egység folyamatos minőségét (l. (70a)); aktivizálja, előhívja az egyébként neutrális elem folyamatosként való interpretációját (l. (70b–c)); vagy elválasztja két hierarchikusan különböző aspektuális egység szintjét (l. (70d–e)) (vö. Wacha 2001: 56–7).

⁵² A szerző által alkalmazott telikusagra/atelikusságra vonatkozó definíciók különböznek az e munkában elfogadottaktól. Wacha telikusnak tekinti azokat a folyamatos egységeket, amelyek egy lexikálisan megszabott eredményhez közeledő folyamatot írnak le, és „amelyeknek időbeli osztataira ugyan azonos formában hivatkozhatunk, amelyek használatakor azonban a cselekvést, történést a belső idő különböző osztataiban más és más stádiumban lévőnek szokás tekinteni” (Wacha 1989: 236). E definíció szerint a hátravetett igekötős progresszív alakok (pl. *Az edényről már 'kopott 'le a 'zománc; 'Jön 'fel a 'ragasztás* stb.) telikusaknak minősülnek. Ezzel szemben atelikusnak tekintti a szerző az olyan folyamatos egységeket, amelyek nem eredményhez közeledő folyamatot fejeznek ki, és amelyek esetében „nincs okunk az egyes időosztatokra eső cselekvésrész számon tartott különbözőségét feltételezni” (pl. *Bámulja az eget; Sétál* stb.) (Wacha 1989: 136). Hasonló szemléletet tükröz Wacha (2001) is (vö. Wacha 2001: 49–64).

- (70) a. Még mindig szállingózott a hó.
 b. Még mindig fejlődött a gyerek.
 c. András még mindig gargarizált.
 d. (Ekkor) még mindig minden héten feljött hozzánk,
 és beszámolt a dolgairól.
 e. Még mindig elmosogatott. (Wacha 2001: 57–8)

A fenti példák közül a (70a)-ban szereplő *szállingózik* ige folyamatossága eszerint lexikálisan kódolt, a *még mindig* határozó tehát csak alátámasztja ezt a minőséget, a (70b–c) példákban neutrális (vagy kétértelmű) igék szerepelnek, amelyek a szintaktikai környezettől függően alkothatnak folyamatos vagy nem-folyamatos egységet, a (70d–e)-ben szereplő példák pedig „alsóbb szinten” befejezett egységeket tartalmaznak: a ((70d) két predikátuma például egymásutániságot fejez ki), mégis lehetséges a folyamatosként, pontosabban habituálisnak való értelmezés. Átfogalmazva: ez utóbbi esetek azt a koerációs jelenséget példázzák, amikor a predikátum szituációs aspektusa inkompatibilis az őt módosító adverbiummal, ez pedig habituális olvasatot hív elő (az angol egyszerű jelen idejű folyamatpredikátumok esetéhez hasonlóan).

A folyamatos egységek kategóriájával alkot oppozíciót a nem-folyamatos aspektusú egységek kategóriája, mely három alcsoportra oszlik: befejezett aspektusú egységekre, meghatározottan közlő aspektusú egységekre és meghatározatlanul közlő aspektusú egységekre.

A befejezettség kategóriája kapcsán Wacha három meghatározó kritériumot említ. Befejezettnek tekinthetők az olyan egységek, amelyek teljesítik a következő feltételeket: nem folyamatosak, tehát nem vonatkoztathatók azonos formában az általuk kifejezett történet eseményidejének részeire, időben lokalizáltak, és lehetséges az egységnek „*az eseményidejét úgy megfogalmazni, hogy arra a mondat, illetve a mondategység teljességében vonatkoztatható legyen*” (Wacha 2001: 64). A szerző kiemelt jellegzetességként tárgyalja, hogy amikor a befejezettség végrezultativitással párosul, ezek a befejezett egységek kombinálhatók *alatt* névutós (határpontos) időmódosítókkal, illetve azt, hogy a befejezett egységek gyakran egymásutániságot fejeznek ki.

A meghatározottan közlő aspektus Wacha leírásában a folyamatos alapértékű létigére épülő, „távolléti igealakokkal” képezett, (71a–b) típusú szerkezetek jellegzetessége. Az ebbe az aspektuális osztályba tartozó szerkezetek a befejezett egységekhez hasonlóan időben lokalizáltak, belső időstruktúrájuk pedig nem osztható (vö. Wacha 2001: 72–3).

- (71) a. Voltam Pápán/nyiratkozni.
 b. Voltam nyiratkozni, voltam megcsináltatni a mosógépet, voltam a zöldségesben is.

(Wacha 2001: 73–5)

Wacha kiemeli, hogy a fenti (71b)-ben szemléltetett, egymásnak mellérendelt meghatározottan közlő aspektusú predikátumok nem fejeznek ki egymásutániságot, nem feltétlenül jelölik a történések időrendjét, továbbá ez az elrendezés nem specifikálja ugyan az eseményidőt, mégis egyértelműen egyszerűségeit fejez ki. Ez utóbbi jegy szempontjából ellentétben áll a meghatározatlanul közlő, vagyis egzisztenciális aspektussal, amely utalhat ismétlődő történésekre is.

Az egzisztenciális aspektust Wacha a nem-folyamatos aspektusú egységek egyik alkategóriájaként tárgyalja. A kategória jellegzetessége, hogy a benne szereplő predikátum által jelölt szituációnak egy bizonyos időn belül való előfordulását jelöli, az előfordulás pontos idejének specifikálása és – amint már említettem – annak kvantifikálása nélkül (vö. (72a–c)).

- (72) a. Ért már oda elsőnek.
 b. Volt itt már jó kiállítás.
 c. Szálltam már le a buszról az utolsó előtti megállónál. (Wacha 2001: 76)

További jellegzetesség Wacha szerint, hogy ezek az egységek nem kombinálhatók pl. *javában* partikulával, mivel az dinamikusságot fejez ki (vö. (73a–b)). Ennek kapcsán megjegyzendő, hogy a *javában* partikula valóban dinamikus-ságot fejez ki, emellett azonban fontos további jellegzetessége a korlátozott idővonatkozás, tehát a referenciaidő specifikálásának előírása (pl. egy másik eseményszerűséget kifejező mellékmondat formájában), amely nem összeegyeztethető az egzisztenciális olvasattal (a korlátozott idővonatkozásról l. Kiefer (2006: 28–9)). A mondatok (74a–c) szerinti módosítással tehetőek jólformálttá, oly módon, hogy a partikulát tartalmazó mellékmondatok folyamatpredikátummal kombinálva egyfajta keretet nyújtanak a főmondatban kifejezett esemény számára.

- (73) a. *Meszelte már ki a házat javában.
 b. *Takarítottak már javában. (Wacha 2001: 78)
- (74) a. Jöttem (már) haza, miközben a többiek javában takarítottak.
 b. Főztem (már) ebédet, miközben a többiek javában takarítottak.
 c. Voltam (már) beteg, miközben a többiek javában takarítottak.

Az egzisztenciális aspektusú predikátumok belső időstruktúrája Wacha megállapítása szerint nehezebben jellemezhető, mint a folyamatosaké vagy a befejezetteké, maga az eseményidő pedig szintén nehezen ragadható meg: ha a beszéidőhöz viszonyított múlt tartományát értelmezzük eseményidőnek, akkor az időstruktúrát oszthatatlannak kell tekintenünk, és ily módon a kategória valóban nem tekinthető folyamatosnak (vö. Wacha 2001: 80).

A Wacha-féle meghatározottan és meghatározatlanul közlő aspektusok – álláspontom szerint – az egzisztenciális aspektus kategóriájába sorolhatók, az egyszerűség–kvantifikátlanság oppozíció pedig leginkább az implikáció szintjén adott. A fenti (71a) *Voltam Pápán* mondata például valóban egyszerűséget valószínűsít, ám az állapot többszöri megismétlődése esetén is fenn tartható. A kérdés természetesen vizsgálatot igényel, ez az észrevétel csupán a fő aspektuális kategóriaként való elkülönítés szükségességét kérdőjelezi meg.

2.1.2. Pete (1986, 1994)

Az igei jelentésfajták körében Pete István elkülönít szubsztanciális (tárgyakhoz kapcsolódó), nem szubsztanciális (cselekvésekhez kapcsolódó), temporális (idővel kapcsolatos) és aspektuális (a cselekvés lefolyásával kapcsolatos) szemantikai jegyeket (vö. Pete 1986). A nem szubsztanciális jegyek között szerepelnek ebben a rendszerben a statikusság és a dinamikuság szemantikai jegyei, melyeket Pete (1994) az akciódinamizmus alapkategóriáiként tárgyal. A szerző a statikus igéket interminatívnek minősíti, ami arra utal, hogy az effajta igéknek a jelentésében „*határozatlan vagy szakadatlan időtartam van*”, a dinamikusakat pedig terminatívnek, tehát „*osztható, elaprózható, különböző fázisokra bontható*” folyamatot és ezzel együtt belső változást kifejező igéknek (Pete 1986: 160). A szerző továbbá megkülönbözteti a dinamikus igék határpontos és határpont nélküli használatát, mely megkülönböztetés valószínűleg alapvetően a telikusság/atelikusság szituációs aspektusbeli jegyeire utal, a leírásból azonban egyrészt nem világos a terminushasználat, másrészt a határpontos igék körébe tartozóként szerepelnek például a *lát* típusú igék, így a két terminuspár nem teljesen feleltethető meg egymásnak.

A statikus igék csoportjához Pete szerint a létigék (pl. *van, létezik, fennáll, tartalmaz, fekszik, hever, hasal, nyugszik, áll, vesztegel, szünetel, lóg* stb.) és a viszonyigék (pl. *tartozik, illik, áll vmiből, birtokol, kell, rendelkezik vmivel* stb.) tartoznak, a dinamikusakéhoz pedig az ún. tevékenységet jelölő aktív igék (pl. *dolgozik, játszik, tanul, ír, olvas, kérdez, ugat, fut* stb.), a történéseket jelölő inaktív igék (pl. *történik, kattog, zakatol, zúg, havazik, fagy, dörög, villámlik* stb.) és az állapotváltozásokat jelölő igék (pl. *nő, szépül, romlik, fejlődik, érik, változik* stb.) tartoznak, a kategóriák elkülönítésére pedig a szerző nem ad meg kritériumokat (vö. Pete 1986: 160).

Egy ettől eltérő jelentéstípus a már említett aspektuális jegyek szegmense. Az aspektualitás, meghatározása szerint, kiegészíti az ige denotatív-fogalmi jelentését a cselekvés lefolyásának időbeli, mennyiségi, illetve annak eredményével kapcsolatos jegyekkel (vö. Pete 1986: 163). Két szegmens különíthető el az aspektualitáson belül: a cselekvésmódok, azaz akcióminőségek és az ige-

szemlélet, vagyis aspektus kategóriái.⁵³ Az univerzális kategóriaként értelmezett akcióminőséget a temporatív, kvantitatív és rezultatív jegyek aránya határozza meg,⁵⁴ a csak egyes nyelvekben létező ige szemlélet kategóriái pedig a folyamatos (belső határpont nélküli) és befejezett (belső határpontos) aspektusok, melyek elkülönítésének eszközeiként a szerző Kiefer és Wacha munkái alapján az egyidejűséget/előidejűséget, illetve a határpontos és határpont nélküli időhatározókkal való kombinációt tartja a legmegfelelőbbnek (vö. Pete 1986: 166–71; 1994: 236–7).

Pete (1994) – Kiefer (1992) nyomán – a folyamatos és befejezett ige szemléleten kívül megemlíti a *lomtalanít*, *aktívizál* típusú igékkel példázott kettős szemléletet is, az ige szemléleti oppozíciók szempontjából pedig elkülöníti a páros és páratlan igéket. Az előbbi csoportba tartoznak a minden jelentésben páros igék (pl. *küld* – *elküld*) és a nem minden jelentésben páros igék (pl. *ír* – *megír* az *A toll ír* mondattal példázott esetekben), az utóbbi csoportba pedig a kettős szemléletű igéken kívül a csak folyamatos jelentésben használható (pl. *létezik*, *birtokol*) és a csak befejezett jelentésben használható (pl. *áthat*, *megbocsát*) igék (vö. Pete 1994: 241–4).

2.1.3. Kiefer (1992, 1996, 2006, 2007), Gyuris–Kiefer (2008)

Kiefer Ferenc az aspektust a mondat (minimálisan az ige)⁵⁵ belső időszervezeteként definiálja, legalapvetőbb kategóriáiként pedig a folyamatos (imperpektív), a befejezett (perfektív) és az állapot aspektusokat tárgyalja úgy, hogy azokat egyebek mellett az ismert időmódosító tesztekkel különíti el.⁵⁶ Ennek megfelelően a (75)-ben szereplő példák közül a (75a–b) típusúak imperfektívek, amit a határpontos időmódosítóval való kombinálhatóságuk és a határpont nélküliekkel való összeférhetetlenségük (is) mutat, a (75c–d) típusúak pedig imperfektívek, amit a határpont nélküli időmódosítókkal való kombinálhatóságuk és a határpontosakkal való összeférhetetlenségük (is) mutat. A részintervallum-kritérium szempontjából az általánosítás az, hogy egy imperfektív aspektusú predikátum által leírt eseményszerűség fennállása a szó-

⁵³ Pete (1994) már az *akciószemlélet* és *akcióminőség* terminusokat alkalmazza ezeknek a kategóriáknak a megnevezésére.

⁵⁴ A Pete által elkülönített akcióminőségekről bővebben l. Pete (1986: 164–5; 1994: 237–9).

⁵⁵ A szerző mondatszematikai kategóriaként értelmezi az aspektust, de kitér a különböző lexikai egységek, főként az ige aspektuális tulajdonságaira, mivel a magyar nyelvben (is) az aspektuális kategóriák jelen vannak már az ige lexikai jelentésében, ám bizonyos tényezők hatására azok módosulhatnak a mondat szintjén (vö. Kiefer 2006: 13–6). Magát az igeaspektust Kiefer úgy írja le, mint „*az ige jelentésének hozzájárulása a mondat belső időszervezetéhez, aspektusához*” (Kiefer 2006: 26).

⁵⁶ Gyuris–Kiefer (2008)-ban az aspektuális kategóriák áttekintésekor a szerzők a folyamatos–befejezett oppozíció tárgyalására szorítkoznak, az állapotpredikátumokat pedig folyamatos aspektusú egységeknek tekintik.

ban forgó időtartomány legtöbb osztatára jellemző, egy perfektív aspektusú predikátum által leírt eseményszerűség azonban csak a teljes időtartományra lehet érvényes (külön, annak egyes osztataira nem), az imperfektív predikátumok időszerkezete tehát osztható, a perfektívéké pedig oszthatatlan (vö. Kiefer 1992: 807–9, 2006: 21–5).

- (75) a. *A könyvet három napon át elolvastam.
 b. A könyvet három nap alatt elolvastam.
 c. *A könyvet három nap alatt olvastam.
 d. A könyvet három napon át olvastam. (Kiefer 2006: 22)

A (76a–b) típusú példák az állapotok aspektuális alapkategóriájához tartoznak. Az efféle predikátumokkal leírt eseményszerűségek jellemzői, hogy fennállásuk az adott időtartomány minden egyes osztatára érvényes, általában nem használhatók progresszív aspektusban (l. (76c–d)), nem kombinálhatók egyes időmódosítókkal (l. (76e)), összeférhetetlenek az *elkezd* aspektuális igével, illetve az *egyre csak* és a *javában* határozókkal (l. (76f–h)). A szerző megjegyzi, hogy a felsorolt kritériumok nem érvényesíthetők az állapotok és folyamatok (cselekvések) között elhelyezhető köztes kategóriák esetében (pl. (77a–c)) (vö. Kiefer 1992: 814).

- (76) a. Pisti egész nap beteg volt.
 b. Anna tud valamit.
 c. *Éppen gyűlölte az anyósát, amikor megkapta a levelet.
 d. *Éppen érezte át az esemény fontosságát, amikor megszólalt a telefon.
 e. *Anna egész nap tudott valamit.
 f. *Anna elkezdte tudni a leckéjét.
 g. *A fiú egyre csak látta a csillagokat.
 h. *Péter javában ismerte Tamást, mikor megbetegedett.

- (77) a. Elkezdett fájni a fejem.
 b. A fiú egyre csak várt, de nem jött senki.
 c. A gyerek javában aludt, mikor megérkeztek a szülei. (Kiefer 1992: 814)

Az első két elkülönített kategória tovább osztható eltérő időszerkezettel jellemezhető alcsoportokra.⁵⁷ A perfektív igék alcsoportjai Kiefer (1992)-ben a befejezett–tartós (pl. *elolvasta az újságot, megfőzött* stb.), a befejezett–pillanatnyi–nem végpont (pl. *megmozdul, kattan* stb.) és a befejezett–pillanatnyi–végpont (pl. *megtalál, rájön, győz* stb.) kategóriák, az imperfektívéké pedig a korlátlan (pl. *dolgozik*) és korlátozott (pl. *mászik fel*) idővonatkozású,

⁵⁷ Az egyszerűség–ismételhetőség oppozícióra e helyen nem térek ki.

azaz progresszív folyamatos kategóriák. A korlátlan idővonatkozás itt azt jelenti, hogy az idővonatkozás tetszőleges időhatározóval módosítható (l. *Egész nap dolgoztam, Életemben sokat dolgoztam* stb.), a korlátozott pedig azt, hogy az adott szituációt kifejező predikátum referenciaidejét általában egy másik szituációt leíró mondattal kell megadnunk (l. *Éppen 'mászott 'fel a 'fára, amikor Anna megérkezett*).⁵⁸

A leírtak alapján világos, hogy ez az időszerkezet alapú elkülönítés tulajdonképpen az előző részekben már bemutatott szituációs aspektust ragadja meg. A fő kategóriák telikusság alapú behatárolása mellett az alkategóriák is egyértelművé teszik, hogy mely szegmensben történik a rendszerezés. A felsorolt perfektív alkategóriák közül a befejezett–tartós a Smith-féle teljesítményeknek feleltethető meg, a befejezett–pillanatnyi–nem végpont kategória a szemelfaktív eseményt leíró osztálynak, a befejezett–pillanatnyi–végpont kategória pedig az eredmények osztályának. Az imperfektív aspektus progresszív alkategóriáján kívül tehát ezek az aspektuális osztályok a szituációs aspektus szegmenséhez tartoznak.

Ezt még egyértelműbben jelzi a Kiefer (2006)-ban leírt kategorizálás, melyben a két alapkategória az állapotok és események osztálya, ez utóbbiak pedig tovább oszthatók folyamatos és befejezett eseményekre, majd ezeken belül különíthetők el a fentebb felsorolt alkategóriák. Az itt említett aspektuális kategóriák tehát nagyrészt a szituációs aspektus szegmenséhez tartoznak, a progresszív kategóriája pedig a nézőponti aspektus szegmensébe sorolható, ez a különeműség abból is látható, hogy – amint Kiefer rámutat – a progresszív nem vesz részt a folyamatos–befejezett aspektuális oppozícióban, mivel az nem jellemezhető a folyamatosság összes jegyével. Ezt az elméleti-taxonómiai problémát a szerző az oppozíció elemeinek három alkategóriára: folyamatosságra, progresszivitásra és befejezettségre való felosztásával látja megoldhatónak, mely által a magyar aspektuális kategóriáknak egy egységes rendszerezését kapjuk (vö. Kiefer 2006: 33). Mindez – meglátásom szerint – összeegyeztethető az 1.2.2.2. részben leírtakkal: a progresszív aspektusú predikátumok a szituációs aspektus szintjén egyértelműen folyamatoknak minősülnek, a két kategória (folyamatosság és progresszivitás) közötti különbségek pedig az aspektuális szegmensek különbözőségéből adódnak.

Gyuris–Kiefer (2008: 265–6) az eseményszerkezet és aspektus összefüggései kapcsán az aspektusnak az eseményszerkezetből való levezethetősége mellett foglal állást, a használt tesztek, a jelen munkában alkalmazott szituációs aspektus-fogalom és a maguk a szerzők által is kiemelt közvetlen leve-

⁵⁸ Maga a definíció a következő: „Az ígés szerkezet akkor és csakis akkor progresszív, ha az egész szerkezettel leírt cselekvés, történés vagy folyamat az adott időtartomány legtöbb osztatára érvényes és éppen folyamatban van akkor, amikor egy másik esemény bekövetkezik. Ez a másik esemény szolgáltatja a progresszív aspektusú ígés szerkezet referenciaidejét” (Kiefer 1992: 812).

zethetőség alapján azonban ez egyértelműen arra utal, hogy az itt leírt elméleti irányzat aspektuális kategóriái a szituációs aspektus alapkategóriáinak feleltethetők meg. Az ezeken az alapkategóriákon belül különböző módszerekkel elkülöníthető alcsoportok szintén érdekes vizsgálati területet képeznek (l. Kiefer 2006: 205–57; 2007: 292–8), mivel adalékul szolgálnak az alapkategóriák lényegi tulajdonságainak tárgyalásához.

A perfektív és imperfektív predikátumok elkülönítésére Kiefer a fentebbieken kívül további szempontokat, tesztek is említ. Ezek közül a legfontosabb a már többször említett egymásutániség/egyidejűség tesztelése. A perfektív igei szerkezetek eszerint gyakran egymásutániséget fejezhetnek ki a megfelelő időmódosítók hiányában is (l. (78a)),⁵⁹ az imperfektívek pedig időmódosítók hiányában is minden körülmények közt teljes vagy részleges egyidejűséget fejeznek ki (l. (78b)).

(78) a. Leült és megvacsorázott.

b. Nézte a tévét, és kézimunkázott.

(Kiefer 2006: 34)

A tesztnek egy későbbi variánsa, az egyidejűségi/előidejűségi viszony kifejezését megfelelőbben szemléltető mellékmondatos teszt, mely a mondatnak egy pontszerű eseményt leíró időhatározói mellékmondat (pl. *amikor megszólalt a telefon*) való kiegészítésében áll. Egy (nem pontszerű, tehát duratív igés) befejezett aspektusú mondatához fűzve a mellékmondatot a tagmondatok egymásutániséget fejeznek ki, egy folyamatos aspektusú mondatához illetve viszont a főmondatban leírt esemény ideje tartalmazza a mellékmondatban leírt esemény időtartamát, tehát megelőzi és követi is azt (vö. (79a–b)).

(79) a. Mari írta a levelet, amikor megszólalt a telefon.

b. Mari megírta a levelet, amikor megszólalt a telefon.

(Gyuris–Kiefer 2008: 239)

Látható, hogy (79a) esetén a tagmondatok egyidejűséget fejeznek ki, (79b) azonban csak előidejűséget fejezhet ki (Mari már befejezte a levélírást a telefon megszólalásakor, vagy a telefon megszólalása után kezdte el a levélírást).

Újabb kritérium a már szintén tárgyalt ismételhetség, tehát a cselekvés folytatásának az azonos vagy rokon értelmű predikátummal való megnevezhetősége, és a mellérendelés által előhívott különböző implikációk. Ez utóbbi lényege, hogy a (80)-ban szereplőkhöz hasonló mondatokban az imperfektív predikátumok megengedik az egy eseményként való interpretációt (l. (80a)),

⁵⁹ A szerző megjegyzi, hogy a perfektív predikátumok esetében ez a tendencia nem szűkszerű, hiszen az egymás után álló befejezett predikátumok jelölhetnek egyidejűséget is (pl. *Mindenki azonnal munkához látott. Mari kitakarította a szobát, Kati megterített, Jutka megfőzte az ebédet.*) (Kiefer 2006: 34).

a perfektív predikátumok pedig minden esetben két külön eseményre utalnak (l. (80b)).

- (80) a. A gép szombaton is meg vasárnap is dolgozott.
 b. A gép kinyomtatta a szöveget szombaton is meg vasárnap is.
 (Kiefer 2006: 36)

Az állapotokhoz hasonlóan a perfektív aspektusú mondatokra is jellemző, hogy – ellentétben az imperfektív esetekkel – nem szerepelhetnek bennük az *egyre csak* és a *javában* elemek, mivel ezek progresszív jelentésűek (l. (81a–d)).

- (81) a. *Javában/egyre csak megfázott.
 b. *Javában/egyre csak megírta a leckéjét.
 c. Egyre csak/javában havazott.
 d. Egyre csak/javában írta a leckéjét.
 (Kiefer 2006: 36–7)

A *még* és a *már* határozószók használata szintén különböző olvasatot eredményez perfektív és imperfektív predikátumok esetében. Az imperfektív aspektusú (82a) mondatban a határozószó az ige által jelölt folyamat korábbi kezdetére utal, tehát arra, hogy a tevékenység négykor tartott, folyamatban volt, a perfektív aspektusú (82b)-ben ezzel szemben ugyanez a határozószó arra utal, hogy bizonyos eseményidő előtt végbement történések után újabb esemény következik négykor. A *már* határozószóval való kombináció esetén szintén lényeges különbségek érhetők tetten: az imperfektív (83a)-ban a határozószó arra utal, hogy a predikátum által jelölt folyamat az időhatározói mellékmondatban jelölt időpontban már folyamatban volt (tehát korábban megkezdődött), a perfektív (83b) pedig az időhatározói mellékmondatban kifejezett időpontban a folyamatnak a lezárultságát fejezi ki (vö. Kiefer 2006: 37–8).

- (82) a. Négykor Mari még játszott.
 b. Négykor Mari még elolvasta az újságot. (Kiefer 2006: 37)
- (83) a. Amikor megérkeztünk, Pisti már dolgozott.
 b. Amikor megérkeztünk, Pisti már elolvasta az újságot. (Kiefer 2006: 38)

Az időmódosító tesztek tárgyalásakor Kiefer kiemeli, hogy nem minden perfektív aspektusú predikátum kombinálható *alatt* névutós határpontos időmódosítóval: a pillanatnyi eseményt kifejező egységek például inkompatibilisek az efféle időmódosítókkal, mivel azok durativitást implikálnak (l. (84a)). Ugyancsak alkalmazhatatlan a teszt a szerző által delimitatív akcióminőségűnek nevezett, *el* igekötős duratív és perfektív predikátumok esetében (l. (84b)) (mivel azok az alapige által jelölt eseményszerűséget eleve behatá-

rolják időben), illetve a *végig* igekötős igék esetében, ha azok tárgyi argumentuma olyan eseményt jelentő főnév, amely időmódosítóként funkcionál az időtartam specifikálása révén (pl. *előadás, éjszaka* stb.) (l. (84c–d)).

- (84) a. *Néhány perc alatt felkiáltott.⁶⁰
 b. *Két óra alatt elgondolkodott/elbáméskodott.
 c. *Két óra alatt végigülte az előadást.
 d. *Anna tíz óra alatt végigtáncolta az éjszakát. (Kiefer 2006: 39–40)

A magyar aspektusjelölés kapcsán az egyik legfontosabb tisztázandó kérdés az igekötők aspektuális státusával kapcsolatos. A szerző hangsúlyozza, hogy az igekötő általánosan nem minősíthető perfektiváló funkciójú elemként, mivel annak tisztán perfektiváló szerepe⁶¹ ritka a magyarban: a perfektiválás mellett az igekötők gyakran valamilyen akcióminőségbeli⁶² vagy összetételi funkciót is betöltenek (az alábbi, többszöriséget kifejező (85a) és (85b)-ben látható igekötős párja pl. nemcsak perfektivitásban, hanem a képzett alak szemelfaktív akcióminőségében is különbözik, (85c–d) pedig az összetételi funkciót példázza: (85d) igekötős igéjének jelentéséhez az igekötő transzparens jelentésével járul hozzá), másrészt számos olyan igekötős igét is találunk, amelyek nem perfektív aspektusúak (l. (86a–d) példáit). Az igekötős igéket emiatt a szerzők szótári egységeknek tekintik (vö. Kiefer–Ladányi 2000: 453–75; Kiefer 2006: 42–8).⁶³

⁶⁰ Az e példában szereplő predikátum meglátásom szerint a vendleri eredményekkel megegyező módon viselkedik az efféle tesztekben: az időmódosító csak megelőző szakaszra vonatkozhat, továbbá (pragmatikailag) megfelelően rövid időtartamot kell jelölnie ahhoz, hogy a mondat ebben az értelmezésben ne legyen rosszulformált. Ez alapján a *Néhány pillanat alatt felkiáltott* mondat jólformálnak minősül, ha az időmódosító valamilyen megelőző szakaszra (pl. külső vagy mentális folyamatra) vonatkozik. Amint az 1.1. részből kiderül, az eredmények osztálya maga sem homogén az előfolyamat feltételezése szempontjából: egyes eredménypredikátumok (pl. *eléri a hegycsúcot* stb.) egyértelműen – mégsem lexikálisan specifikált módon – előfolyamatot feltételeznek, másokhoz viszont (pl. *talál egy ezrest* stb.) nem rendelhető jól körülhatárolható előfolyamat, emiatt pl. az angolban ezeknek az igéknek a progresszív alakban való használata nem lehetséges még az előfolyamatra fókuszálva sem (vö. *Tom was reaching the top* 'Tamás épp elérte (prog.) a tetőt' vs. **Tom was finding his notebook* 'Tamás épp megtalálta (prog.) a füzetét') (erről l. pl. Smith (1991)-et). Vendler (1967) az eredmények esetében az időpontot kifejező időmódosító tesztet alkalmazza (l. 1.1.1. rész), és – amint Kiefer (2006)-ban is látható – ugyanez a teszt alkalmazható a pillanatnyi események osztályára általában, mindkét esetben azzal a jelentéssel, hogy az adott esemény egésze az időmódosítóval jelölt időpillanatban megy végbe.

⁶¹ A perfektiválás az eddig leírtak alapján a telicizálásnak feleltethető meg.

⁶² Az akcióminőségről bővebben l. Kiefer (2006: 137–204).

⁶³ Az igekötők aspektuális szerepe kapcsán meg kell említeni az É. Kiss (2004, 2005, 2006a, 2006b)-ben bemutatott/alkalmazott igekötőelméletet, mely nagyban alapoz az

- (85) a. A kutya csóválta a farkát.
 b. A kutya megcsóválta a farkát.
 c. Pista futott a domboldalon.
 d. Pista lefutott a domboldalon. (vö. Kiefer 2006: 46–7)
- (86) a. A pincér épp felszolgál.
 b. Az ág kihajlik az utcára.
 c. Megvan a kulcsom.
 d. Anna megérti a helyzet komolyságát. (vö. Kiefer 2006: 43–4)

Az igeikötőn kívül lényeges aspektuális funkciót töltenek be az alanyi és tárgyi argumentumok, az áltárgyas szerkezetek, a számneves tárgyas szerkezetek, a végpontot jelölő határozóragos névszók, az időmódosítók vagy akár a prozódiai sajátosságok. A szerző részletesen bemutatja mindezeknek a tényezőknek az aspektuális szempontból releváns jegyeit. Az említett elemek azért fontosak, mert módosíthatják a mondat szintjén az ige lexikálisan kódolt aspektusát, így elmondható, hogy az aspektus a magyarban kompozicionális kategória (vö. Kiefer 2006: 49–67).

Az egyik legjelentősebb, aspektust befolyásoló elem a predikátum tárgyi argumentuma, melynek határozottsága, határozatlansága vagy névelőtlensége a magyarban fontos aspektuális tényező.⁶⁴ Ezt hivatott szemléltetni az alábbi (87a–c) példasor, melyből (87a,c) folyamatos, (87b) pedig – az időmódosító tesztek alapján – folyamatosként és befejeztként is értelmezhető.

- (87) a. Mari írta a levelet.
 b. Mari (egy délután alatt/egész délután) írt egy levelet.
 c. Mari levelet írt.

1.1.7. részben ismertetett Tenny (1994)-ben leírtakra. É. Kiss az igeikötőt (és a határozóragos főnévi igemódosítót) olyan másodlagos predikátumnak tartja, mely az ige vonzata, és melynek alanya az ige belső argumentuma, (közvetett) aspektuális funkciója pedig (a mai magyarban) az esetek nagy részében a szituációs aspektus [+Telikus] jegyének specifikálása. A szerző az igeikötőknek három alapvető alkategóriáját különbözteti meg: a rezultatív, a terminatív és a lokatív igeikötők osztályait. A rezultatív igeikötők állapotváltozást, míg a terminatívak helyváltoz(tat)ást implikálnak, így e két igeikötőtípus egyaránt telikus mondatokat eredményez (pl. *Éva befestette a haját, Eszter felvágta a tortát* stb.; *Zsuzsa beszaladt, István letette a könyvet* stb.), a lokatív igeikötők pedig létezését, illetve térbeli elhelyezkedést fejeznek ki, így általában atelikus mondatokban szerepelnek (*János kint áll (az utcán); A hiba bent maradt (a programban)* stb.) (vö. É. Kiss 2006a: 18–37).

⁶⁴ Az 1.1. részben bemutatott elméletek különös figyelmet szentelnek a tárgy szerepének, mivel az – Tenny (1994) értelmében – képes időben kimérni az ige által kifejezett eseményszerűséget. A magyar nyelv esetében a kérdésnek bizonyos igeikötő nélküli igék esetében van relevanciája.

További lényeges tényező a telikusság/atelikusság jegyének kimutatására gyakran tesztként felhasznált időmódosítók jelenléte a mondatban, ami Kiefer szerint nem az aspektus meghatározására, hanem – a kétértelmű szerkezetek esetében – annak egyértelműsítésére szolgálhat. Az időmódosítók mondatba való beillesztésével a (87b)-ben példázott, eredménytárgyas szerkezetek, a (88a–b)-ben szemléltetett, többértelmű szerkezeteket eredményező igék, valamint egyes névelőtlen tárgyas szerkezetek (l. (88c–d)) esetében egyértelműsíteni lehet a mondat aspektusát.

- (88) a. Mari egész nap portalanította a szobát.
 b. Mari egy nap alatt portalanította a szobát. (Gyuris–Kiefer 2008: 240)
 c. Fél órán át kezet mosott.
 d. Egy pillanat alatt kezet mosott. (Kiefer 2006: 63)

Az alábbi, (89)-ben példázott szerkezetekben a számneves tárgy behatárolja az igével kifejezett folyamatot, így befejezetté teszi a mondatot. Hasonló, perfektiváló funkciót töltenek be a (90a–c)-ben példázott áltárgyas szerkezetek, melyek folyamatos intranszitiv igékből állíthatók elő, (91a–b) és (92a–b) példái pedig a végpontot jelölő határozóragos névszói elemek, illetve a *-RA* ragos eredményhatározók perfektiváló funkcióját szemléltetik.

- (89) a. Peti sört ivott.
 b. Peti két pohár sört ivott. (Gyuris–Kiefer 2008: 240)
- (90) a. Táncoltunk egyet.
 b. Jót táncoltunk.
 c. Nagyot táncoltunk. (Kiefer 2006: 55)
- (91) a. Ági cipelte a fotelt.
 b. Ági az ablakhoz cipelte a fotelt.
- (92) a. Zoli főzte a tojást.
 b. Zoli keményre főzte a tojást. (Gyuris–Kiefer 2008: 240)

Az alább utolsóként idézett, (93a–e) példásor segítségével a szerző az alany aspektust befolyásoló szerepét mutatja be. (93a–b) és (93c–d) alapján elmondható, hogy amikor az alany az ige által kifejezett eseményszerűséget mennyiségileg korlátozza, akkor annak (határozott vagy akár határozatlan) számnévi bővítménye képes befejezetté tenni a predikátum aspektusát, azt pedig, hogy ennek lehetősége kizárólag ezekben az esetekben áll fenn, a (93e) típusú példák jelzik.

- (93) a. Az éjjel víz szivárgott a falból.
 b. Az éjjel két vödör víz szivárgott a falból.
 c. Esett az eső.
 d. Esett egy kis eső.
 e. Két egér futott a szobában. (Kiefer 2006: 61–2)

Végezetül fontos kitérni a szerző tipológiai megfigyeléseire is, melyek alapján elmondható, hogy a magyar nyelv egy aspektustipológiai skálán az ún. aspektusnyelvek (pl. a szláv nyelvek) és nem aspektusnyelvek (pl. a francia nyelv) között helyezhető el. Az aspektusnyelvek jellemzője, hogy az aspektuális kategóriákat a morfológia segítségével jelölik, így az igealak meghatározza a mondat aspektusát, mely következképp nem tekinthető kompozicionálisnak az efféle nyelvek esetében, mivel az igei argumentumok és adjunktumok nem változtathatják azt meg. A nem aspektusnyelvekre ezzel szemben teljes kompozicionalitás jellemző, mivel ezekben a nyelvekben az igék aspektuálisan alulspecifikáltak, és a kiinduló jegyeiket a mondat egyéb elemei gyakran felülírják (vö. Kiefer 1996; Kiefer 2007: 283–6).

2.1.4. Csirmaz (2006)

Csirmaz Anikó a kétszintű aspektuselmélet magyar nyelvre való alkalmazhatósága mellett érvel, kiemelve az inherens (szituációs) és külső (nézőponti) aspektus elkülönítésének fontosságát és a szegmensek egymástól való függetlenségét.

A hagyományos aspektusirodalomban a perfektivitas kifejezőinek tartott igeekötők ebben az adaptációban – az azokéhoz hasonló funkcióval bíró igemódosítókkal együtt – a szituációs aspektust befolyásolhatják, meghatározva az adott predikátum [\pm Telikus] jegyét. Az alábbi (94a) igeekötőtlen igéje atelikus predikátum, (94b) igeekötős igéje pedig telikus predikátum az ismert időmódosító teszt alapján.⁶⁵ Az igeekötőkéhez hasonló aspektuális funkciót tölt be (94c) cél szerepű igemódosítója és a (94d)-ben szereplő rezultatív névszó elem is.

- (94) a. János két és fél órán át futott.
 b. János két és fél perc alatt kifutott (az utcára).
 c. János két perc alatt az utcára futott.
 d. János fél óra alatt tisztára mosta a ruhát. (Csirmaz 2006: 109–10)

⁶⁵ Az előző részben már említett részintervallum-kritérium alapú tesztet Csirmaz működtethetőnek tartja mindkét aspektuális szegmens keretein belül, azok egymástól való függetlenségének fenntartásával is.

A nézőponti aspektus kategóriáinak elkülönítésével kapcsolatban a szerző kiemeli, hogy az a magyar nyelv esetében az időhatározói mellékmondatokkal való kiegészítéskor mutatott eltérő mintázatok alapján történik. Az oppozíció formai jellegzetessége, hogy az imperfektív (progresszív) aspektust az igekötő vagy hasonló funkciójú elem hátravetése, a perfektív aspektust pedig a megfelelő elemek ige előtti pozíciója jelöli. Az igekötők/igemódosítók jelenléte tehát az elmélet szerint a [\pm Telikus] jegyért, azaz a szituációs aspektusért felel, az elemek mondatbeli helye pedig a nézőponti aspektust specifikálja.

Perfektív igés mondatok esetében az igés szerkezet által kifejezett esemény-szerűség követi a mellékmondatlal jelölt esemény idejét (pl. (95a–b)), imperfektív predikátumok esetében pedig a leírt esemény megelőzi, ugyanakkor követi is a mellékmondatban leírt esemény időpontját (pl. (95c–d)).

- (95) a. Péter hazament, amikor meglátta Marit.
b. Amikor csengettek, János lement a lépcsőn.
c. Péter ment haza, amikor meglátta Marit.
d. Amikor csengettek, János ment le a lépcsőn. (vö. Csirmaz 2006: 111–3)

A nézőponti aspektus kategóriáinak formális jellemzésében Csirmaz (is) a Reichenbach/Klein-féle időviszonyítási kategóriák felhasználásával kimutatható eltérő mintázatokra támaszkodik (ezekről a kategóriákról bővebben l. az 1.1.6. és 1.1.9. részeket). Fontos továbbá kiemelni, hogy az elmélet szerint minden mondat jellemezhető perfektív vagy imperfektív aspektuális értékkel, még abban az esetben is, ha az adott mondatban nem találunk testes aspektusjelölő elemet, szükségtelen tehát egy harmadik, semleges nézőponti aspektust feltételeznünk.

Az 1.2. részben megfogalmazott, kétszintű elméletekkel kapcsolatos elméleti problémák és a magyar progresszív korlátozott produktivitása alapján jelen munka nem fogadja el/nem alkalmazza az itt röviden összegzett kétszintű elmélet alapvető állításait.

2.2. A MAGYAR ASPEKTUSRENDSZER KATEGÓRIÁI

A továbbiakban az 1.2. részben ismertetett általános aspektualitáskonceptió magyar nyelvre való alkalmazásával igyekszem feltérképezni a magyar aspektusrendszert. Először a szituációs aspektus három alapkategóriája kerül bemutatásra, majd a magyar nyelvben meglévő nézőponti kategóriák szituációs aspektust meghatározó/módosító szerepét tárgyalom röviden. Az 1.2. és az e részben leírtak aspektuselméleti kiindulópontként szolgálnak a III. fejezetben tárgyalt statikusság vizsgálatához is.

2.2.1. A szituációs aspektus kategóriái

Az adatok és a témával foglalkozó szakirodalom összehasonlító vizsgálata alapján az állapotok, folyamatok és események alapkategóriái az 1.2.1.1. részben leírtaknak megfelelően a magyar nyelv esetében is elkülöníthetők. Az állapotok [–Telikus, –Dinamikus], a folyamatok [–Telikus, +Dinamikus] és az események [+Telikus, +Dinamikus] jegyei az ismert intervallumos és nyelvi tesztekkel ellenőrizhetők. A kétféle tesztelési kritérium átfedései és különbségei által felvetett rendszerezési problémákkal a 3.3. rész foglalkozik részletebben az állapotok kategóriája kapcsán, az alábbiakban csak a magyar nyelvi példákra alkalmazható tesztek sorolom fel és szemléltetem ismét.

Amint az eddigiekből is kiderült, a részintervallum-kritérium alapú teszt segítségével az oszthatóság jegyének kimutatása alapján elkülöníthetők a telikus eseményszerűségeket kifejező predikátumok az atelikusaktól, tehát az események (teljesítmények és eredmények) kategóriája a folyamatok és állapotok összkategóriájától. Egy bizonyos eseményszerűséget egy időintervallumhoz rendelő mondat esetén tehát, ha az adott időintervallum egyik osztata sem jellemezhető ugyanazon eseményszerűség érvényességével (megtörténtével/fennállásával), akkor az illető eseményszerűség telikusnak (eseményként) minősül (l. (96a)). Abban az esetben, ha az időintervallum több osztata is jellemezhető ugyanannak az eseményszerűségnek az érvényességével, az eseményszerűség atelikusnak (folyamatként vagy állapotként) minősül (l. (96b–d)).

- (96) a. Anna 12:10 és 12:14 között elénekelte a népdalt.
 b. Anna 12:10 és 12:14 között énekelt a népdalt.
 c. Anna január és március között beteg volt.
 d. A vízszint január és március között végig emelkedett.

A (96a) példája esetén tehát pl. a 12:10 és 12:12 közötti időintervallum nem jellemezhető az *Anna elénekelt a népdalt* mondat által leírt eseménnyel, a (96b) példájában szereplő predikátum által kifejezett folyamat azonban lehetővé teszi, hogy a 12:10 és 12:14 közé eső intervallum több osztatát is az *Anna énekelt a népdalt* mondattal jellemezhesük.

A (96b) és (96c–d) példái abban különböznek, hogy a (96b)-ben szereplő folyamatpredikátum nem jellemzi az említett időintervallum minden egyes osztatát, mivel elkülöníthető olyan, ezredmásodpercekben kifejezhető intervallum, amelyre nem érvényes a teljes folyamat fennállása, a (96c)-ben szereplő állapot, illetve a (96d)-ben szereplő folyamat ezzel szemben a január és március közé eső intervallum legapróbb osztataiban is fennáll. (Ez utóbbi megfigyelést, tehát az ún. erős és gyenge oszthatóság közötti különbségtételt a 3.2.1.2. részben leírtak alapján nem fogadom el statikusságtesztként, mivel

az csupán az inherens homogenitás jegyének kimutatására használható fel. Az atelikus eseményszerűségeket kifejező predikátumok osztálya eszerint tovább tagolható heterogén eseményszerkezetű folyamatpredikátumokra és homogén eseményszerkezetű predikátumokra, azaz homogén folyamatokra és állapotokra. Heterogén eseményszerkezetű folyamatnak tekintem azokat az eseményszerűségeket, amelyeknek fennállása nem jellemző az adott intervallum minden egyes osztatára (l. (96b)), és homogén eseményszerkezetű folyamatnak (l. (96d)) vagy állapotnak (l. (96c)) tekintem azokat, amelyek az időintervallum minden egyes osztatában fennállnak. Az erős és gyenge oszthatóság kérdéséről bővebben l. a 3.2.1.2. részt.)

Az intervallumos teszteken kívül fontos a különböző szituációs aspektusok sajátosságait nyelvi eszközökkel megragadó tesztek szerepe. A [\pm Telikus] jegy kimutatására a leggyakrabban használt tesztek az alábbi (97a–f) példasor ismétli meg.

- (97) a. *Anna négy percen át/keresztül elénekelt a népdalt.
 b. Anna négy perc alatt elénekelt a népdalt.
 c. *Anna négy perc alatt énekelt a népdalt.
 d. *Anna tíz nap alatt tudta a verset.
 e. Anna négy percen át/keresztül énekelt a népdalt.
 f. Anna tíz napon át/keresztül tudta a verset.

Az általánosítás a példák alapján következő: a határpontos időmódosítók (pl. *négy perc alatt*) telikus predikátumokkal (eseményekkel) kombinálhatók (l. (97b)), az atelikus predikátumokkal (folyamatokkal és állapotokkal) való kombináció rosszulformált mondatokat eredményez (l. (97c,d)), a határpont nélküli időmódosítók (pl. *négy percen át, három napon keresztül*) pedig kizárólag atelikus predikátumokkal (folyamatokkal és állapotokkal) kombinálhatók (l. (97e,f)), a telikus predikátumokkal (eseményekkel) való kombinációjuk rosszulformált mondatokat eredményez.

Ezen a teszten kívül (a magyar aspektusrendszerben) szintén a telikusság/atelikusság jegyének megállapításához alkalmazom az eddigiekben többször említett egyidejűség/előidejűség vizsgálatát (l. (98a–f)), illetve a Kiefer (2006)-ban is bemutatott *még* és *már* határozószós tesztek (l. (99a–d)) (ezekről a tesztekéről l. még a 2.1.3. részt).

- (98) a. Anna bejött, és elénekelt a népdalt.
 b. Énekelt a népdalt, és a gerendán egyensúlyozott.
 c. Anna beteg volt, és ágyban feküdt.
 d. Anna énekelt a népdalt, amikor megérkeztek a vendégek.
 e. Anna elénekelt a népdalt, amikor megérkeztek a vendégek.
 f. Anna beteg volt, amikor megérkeztek a vendégek.

- (99) a. 12-kor Anna még énekelt a népdalt.
 b. 12-kor Anna még beteg volt.
 c. 12-kor Anna még elénekelt a népdalt.
 d. Amikor megérkeztünk, Anna már énekelt a népdalt.
 e. Amikor megérkeztünk, Anna már beteg volt.
 f. Amikor megérkeztünk, Anna már elénekelt a népdalt.

A (98a–b)-ben szemléltetett, egyidejűséggel/előidejűséggel kapcsolatos jelenség lényege, hogy a [–Telikus] jegyű eseményszerűséget jelölő predikátumok (l. (98b,c)) időhatározó nélkül is csak egyidejűséget fejezhetnek ki, míg a [+Telikus] jegyű eseményszerűséget jelölők időhatározó nélkül is kifejezhetnek egymásutániséget (l. (98a)), bár ebben az esetben az egyidejűség kifejezésének lehetősége is adott (vö. 2.1.3. rész). A (98d–f) példákkal illusztrált tesztípus az előzőhöz hasonló szerepet tölt be: pillanatnyi eseményt kifejező időhatározói mellékmondatral kiegészítve a [–Telikus] jegyű eseményszerűséget jelölő predikátumok részleges egyidejűséget fejeznek ki (a főmondatban kifejezett eseményszerűséghez hozzárendelt időintervallum megelőzi és követi is a mellékmondat eseményét, l. (98d,f)), a [+Telikus] jegyűek pedig ugyanilyen mellékmondatral kiegészítve elő- vagy utóidejűséget fejeznek ki (a főmondatban kifejezett eseményszerűséghez rendelt időintervallum közvetlenül megelőzi vagy közvetlenül követi a mellékmondat eseményét, l. (98e)).

A (99a–f) mondataival példázott *még* és *már* határozószós tesztek szintén a fentiekhez hasonló módon használhatók a [±Telikus] jegy kimutatására. A *még* határozószó atelikus predikátummal és időmódosítóval kiegészítve (l. (99a,b)) egy korábban elkezdődött eseményszerűség folyamatban levését fejezi ki (az időmódosító által jelölt időintervallumban), ezzel szemben telikus predikátummal kombinálva ugyanezt a sémát a mondat azt fejezi ki, hogy a predikátum által jelölt eseményszerűség – egy korábbi eseményszerűség által megkezdett sort folytatva – megtörténik az időmódosító által jelölt időintervallumban (l. (99c)). A *már* határozószó atelikus eseményszerűséget jelölő predikátummal kombinálva (l. (99d,e)) szintén korábban megkezdődött, folyamatban levő eseményszerűségre utal, ugyanennek a határozószónak a telikus eseményszerűséget jelölő predikátummal való kombinálása (l. (99f)) pedig az eseményszerűség lezárultságára utal.

A (98)–(99) példasorokkal bemutatott tesztek azokban az esetekben kiemelt fontosságúak, amelyekben a határpontos és határpont nélküli időmódosítókra alapozó tesztek nem működtethetők vagy jelentésmódosulást eredményeznek (pl. az eredmények esetében a konceptualizációs szinten adott előfolyamatra való fókuszáláskor). Kiefer (2006) is jelzi, hogy a pillanatnyi eseményt kifejező predikátumokkal (pl. *felkiált*), az ún. delimitatív akcióminőségű igékkel (pl. *elgondolkodik*), illetve a *végig* igekötős, időmódosítóként funkcionáló tárgyi argumentummal rendelkező igék csoportjával (pl. *végigüli az előadást*)

az időmódosító tesztek nem működnek (vö. még 2.1.3. rész). A hasonló predikátumok esetében a határpontos/határpont nélküli időmódosítókkal való kombináción kívül egyéb tesztek bevonására van szükség [\pm Telikus] jegyük megállapításához. Az alábbi (100)–(102)-ben szereplő példák azt mutatják, hogy a fenti tesztek ezekben az esetekben is nagyrészt működtethetők.

- (100) a. Anna bejött, és felkiáltott.
 b. Anna felkiáltott, mikor megérkeztek a vendégek.
 c. 12-kor Anna még felkiáltott.
 d. Amikor megérkeztünk, Anna már felkiáltott.
- (101) a. Anna bejött, és elgondolkodott.
 b. Anna elgondolkodott, mikor megérkeztek a vendégek.
 c. 12-kor Anna még elgondolkodott.
 d. ?Amikor megérkeztünk, Anna már elgondolkodott (a problémán).
- (102) a. Anna bement, és végigülte az előadást.
 b. Anna végigülte az előadást, mikor megérkezett a padtársa.
 c. 12-kor Anna még végigült egy előadást.
 d. Amikor megérkeztünk, Anna már végigülte az előadást.

A (100)–(102) példáiból az derül ki, hogy a pillanatnyi eseményt kifejező igék és a delimitatív akcióminőségű igék – talán (101d) kivételével – a fentebb idézett eseménykéhez hasonló értelmezési mintát eredményeznek ezekben a tesztekben, tehát behatároltaknak, azaz eseménypredikátumoknak minősíthetők a tesztek alapján is. Az említett (101d) értelmezhető úgy, hogy a mellékmondattal kifejezett időpontban az eseményszerűség már véget ért, illetve úgy, hogy az *elgondolkodik* igével kifejezett eseményszerűség folyamatszaka-sza még tart az adott időpontban, így ez utóbbi esetben a predikátum látszólag atelikus. Megfigyelhető azonban, hogy az ingresszív jelentéskomponens implikációként lehetővé tehet hasonló értelmezést is, ennek ellenére elmondható, hogy az *elgondolkodik* predikátum által kifejezett eseményszerűség már lezárult az érkezés időpontjában, és csupán a (103)-ban is szemléltetett értelmezési minta érhető tetten (101d) esetében is.

- (103) ?Mikor megérkeztünk, Anna már megszerette a csokit.

A (103)-ban szereplő főmondat igéje egyértelműen eseménynek minősíthető a tesztek alapján, ingresszív jelentéskomponense azonban lehetővé teszi azt az értelmezést – illetve csak azt teszi lehetővé –, hogy Anna az érkezés idején szerette a csokit. Ez alapján tehát a delimitatív akcióminőségű igékre is alkalmazhatók az említett tesztek.

A telikus és atelikus eseményszerűségeket kifejező predikátumok elkülönítése után az alábbiakban – a 3.2. részben leírtak alapján – felsorolom a [\pm Dinamikus] jegy kimutatására alkalmas magyar nyelvi tesztek.

- (104) a. István javában futott, amikor megfájdult a térde.
 b. *Anna javában tudott angolul/ismerte Tamást/szőke/magas/beteg volt, amikor állásajánlatot kapott.
- (105) a. Tamás elkezdett írni/futni/húst potyolni.
 b. *Anna elkezdte tudni a leckéjét/ismerni Pétert.
 c. *Anna elkezdett beteg/magas/szőke lenni.

A fenti (104) és (105) példasorok a progresszív jelentésű *javában* határozószóval, illetve a szintén dinamikusságot implikáló *elkezd + inf.* sémájú szerkezet-típussal való kombináció tesztjeit szemléltetik. Ezek az elemek kombinálhatók folyamatpredikátumokkal (l. (104a), (105a)), rosszulformált mondatokat eredményeznek azonban az állapotpredikátumokkal való kombinációkor (l. (104b), (105b–c)). Az egyéb statikusságtesztekkel, kritériumokkal, valamint a statikusság komponenseiként értelmezhető részjegyekkel, illetve az egyes folyamatkategóriák és az állapotok közti hasonlóságokkal a 3. fejezet foglalkozik részletesebben.

2.2.2. A nézőponti kategóriák és szerepük a szituációs aspektus alakításában

E rész a jelen munkában a kompozicionalitás részrendszereként értelmezett nézőponti aspektus kategóriáit és azoknak mondataspektust befolyásoló szerepét vizsgálja fel. Álláspontom szerint az 1.2.1.2. részben felsoroltak közül a magyar nyelvben megtalálható nézőponti kategóriák a progresszív, az egzisztenciális, a habituális, az ún. kvázi-perfektum és rezultatívum szerkezetei, illetve a magyarul akcióminőségekkel (és természetesen aspektuális igékkel is) kifejezhető kezdő és bevezető, valamint ismétlődést jelölő kategóriák.

Az alábbi rövid alfejezetekben csupán a felsorolt, mondat szintű nézőponti kategóriáknak néhány formai jellegzetességét és a szituációs aspektus kompozicionális alakításában betöltött szerepét említem. Az akcióminőségekkel kifejezett kategóriák áttekintésére itt nem kerül sor, mivel – Kiefer (2006, 2007), Gyuris–Kiefer (2008), illetve Maleczki (2001) értelmében – az akcióminőség egyértelműen lexikális jelenség, így (az igekötős igék lexikális vagy szintaktikai létrehozásával kapcsolatos, leginkább elméleti kerettől függő kérdés tárgyalása nélkül is) a lexikális szemantikában specifikált aspektuális jegyek

jelenségkörébe utalható.⁶⁶ Az akcióminőségekkel kifejezett kategóriák mellőzésének további oka, hogy Kiefer (2006)-ban található áttekintésük kitér az egyes kategóriákkal kapcsolatos bemeneti restriktciókra és a kimeneti alakok aspektuális jegyeire is, így minden esetben világos a kategóriák aspektust befolyásoló szerepe.⁶⁷

A nézőponti kategóriák tárgyalása előtt célszerű bevezetni a Johanson (2000)-ben meghatározott, ún. *preaspektuális kategória* (*preaspectual item*) fogalmát, mely a még nem korlátlanul produktív, azaz nem teljesen grammatikálizálódott szemantikai-aspektuális kategóriák megnevezésére szolgál.⁶⁸ Megfigyeléseim szerint ebbe az osztályba tartoznak a magyarban a progresszív, a rezultatívum és a kvázi-perfektum kategóriái.

Fontos kihangsúlyozni, hogy az itt következő részek célja csupán egy vázlatos áttekintés elvégzése a magyar nyelv specifikus nézőponti kategóriáinak rövid jellemzésével, melynek leglényegesebb funkciói az 1.2. részben leírtak szemléltetése, illetve tágabb elméleti kontextus teremtése a szituációs aspektus egyes kategóriáinak, jelen esetben az állapotok kategóriájának tárgyalásához.

2.2.2.1. A progresszív aspektus

A magyar szakirodalom általában progresszív aspektusúnak tekinti a (106a–d)-ben felsoroltakhoz hasonló példákat, a kategória funkciójaként pedig *a referenciaidő intervallumában éppen végbemenő folyamat kifejezését* jelöli meg. A progresszív és az egyszerű folyamatos aspektus közötti különbség a korlátozott idővonatkozásban áll, illetve annak összes, disztribúciós minta szempontjából tetten érhető következményében (vö. Kiefer 2006: 93–135).

⁶⁶ Ez abból is látszik, hogy a predikátum akcióminőségét – annak aspektusától eltérő módon – az igekötő szintaktikai pozíciója semmilyen körülmények között nem befolyásolja.

⁶⁷ A releváns kategóriák a kezdő akcióminőségek, tehát az inchoatív (pl. *elordítja magát*) és szubmerzív (pl. *bealszik*) akcióminőség, a bevégző, tehát a terminatív akcióminőség (pl. *elolvás*), illetve az ismétlődést kifejező, tehát az iteratív (pl. *ütöget*) és a frekventatív (pl. *fel-felnéz*) akcióminőségek. (Ezekről részletesebben l. Kiefer 2006: 137–204.). E helyen említem meg a szituációs aspektus szempontjából az inchoatív akcióminőségű igékhez hasonló, megszeret típusú predikátumokat, melyek esetében állapotigéből állapotváltozást jelölő (tehát telikus) predikátum jön létre. Ezeket Kiefer (2006: 169) nem tekinti az akcióminőség-képzés eseteinek. (A témáról bővebben l. Eszes 2006.)

⁶⁸ Johanson a következőképpen vezeti be a kategóriát: “*Since there are diachronic developments leading from peripheral constructions without aspectotemporally determining force to highly grammaticalized viewpoint operators, we may in many cases speak of preaspectual items. They do not reach the degree of generalization expected from aspectotenses. (...) The more limited the applicability of a preaspectual marker is, the longer its way is to the status of a viewpoint operator*” (Johanson 2000: 41).

- (106) a. Anna (éppen) a disszertációján dolgozott, amikor beléptem a szobába.
 b. Anna éppen felolvasott Péternek, amikor...
 c. Anna éppen 'olvasta 'fel a levelet, amikor Péter megérkezett.
 d. A gyerekek éppen 'festették 'zöldre a kerítést, amikor...

(Kiefer 2006: 95–101)

- (107) a. Anna a disszertációján dolgozott.
 b. Éva a kertben sétált.

(Kiefer 2006: 96)

- (108) a. Pista nagy munkában van.
 b. A golyó még mozgásban volt, amikor megláttam.

A fenti (106a–d) példákban szereplő predikátumok Kiefer (1992, 2006) és Piñón (1995) alapján progresszív aspektusúnak minősülnek. Kiefer (2006) kiemeli, hogy a folyamatos aspektusú igék esetében kontextus nélkül nem eldönthető az adott predikátum aspektusa, a (107a–b)-ben szereplő példák tehát az *éppen* határozószó, illetve referenciaidőt kifejező mellékmondat hiányában folyamatos és progresszív értelmezést is megengednek. Mindebből arra lehet következtetni, hogy ezek az állítások a progresszív jelentésre általánosan vonatkoznak, tehát nem korlátozódnak kizárólag a mondatszinten – szórenddel és specifikus intonációs mintával – kifejezett progresszivitásra. Ebben a rövid alfejezetben a progresszivitás kifejezésének ez utóbbi, (106c–d)-ben szemléltetett típusára koncentrálok, figyelmen kívül hagyva a (107a–b) típusú, opcionálisan progresszív jelentésű folyamatpredikátumokat, illetve a (108a–b) típusú, egyértelműen progresszív jelentésű, ám állapot aspektusú predikátumokat. A progresszivitás mint nézőponti kategória jelölése eszerint az ige–igekötő/igemódosító szórend és az említett intonációs minta együttesével történik.⁶⁹

A 2.2.2. rész elején utaltam már arra, hogy a progresszív a magyar aspektusrendszerben preaspektuális kategóriának tekinthető. Ennek oka, hogy – bár a különböző nyelvjárásokban a grammatikalizáltság eltérő fokozatai figyelhetők meg⁷⁰ – a kategória létrehozása nem korlátlanul produktív az igekötős vagy az igekötőkéhez hasonló szerepet betöltő igemódosító predikátumok körében sem.⁷¹ A szerkezetek létrehozásában érvényesülő restrikciónak

⁶⁹ A szórendi mintáról és az aspektus szintaxisával kapcsolatos kérdésekről l. É. Kiss (1992, 2006), Piñón (1995), Alberti (2001), Csirmaz (2006), a szemantikai-pragmatikai és információs szerkezeti kérdésekről pedig l. Maleczki (2001).

⁷⁰ Erről l. Wacha (2001).

⁷¹ A magyar progresszív preaspektuális kategóriaként való minősítése így abban az esetben is tartható, ha ezt a címkét általában a progresszív szemantikájú egységekre vonatkoztatjuk, tehát az egyszerű folyamatpredikátumok progresszív használatára is kiterjesztjük.

a kompozicionális jelentéssel és az igekötő szemantikai transzparenciájával kapcsolatosak (erről l. Kiefer 2006: 93–102).

A progresszív aspektusú predikátumok az 1.2.1.2. részben leírtak alapján folyamatnak, tehát [–Telikus, +Dinamikus] jegyűnek minősülnek szituációs aspektus szempontjából. Ezeknek a jegyeknek a kimutatására a 2.2.1. részben említett tesztek alkalmasak. A határpontos és határpont nélküli időmódosítóval való kombinációra alapuló, (64a–c) példasorral szemléltetett tesztípust az alábbi (109a–c)-ben ismétlem meg, a 2.2.1. rész további tesztjeinek alkalmazhatóságát pedig a (110)-ben szereplő példák alapján vizsgálom.

- (109) a. Péter öt perc alatt lefutott a domboldalon.
 b. Péter öt percen keresztül (csak) 'futott 'le a domboldalon.
 c. *Péter öt perc alatt 'futott 'le a domboldalon.
- (110) a. Péter 'futott 'le a domboldalon, és ordított.
 b. Péter 'futott 'le a domboldalon, mikor a villám beleszapott a fába.
 c. 12-kor Péter még 'futott 'le a domboldalon.
 d. Amikor megérkeztünk, Péter már 'futott 'le a domboldalon.

A (109)-ben szereplő időmódosító példák alapján elmondható, hogy (109b) progresszív aspektusú predikátuma [–Telikus] jegyű, mivel a (109a)-ban szereplő bemeneti predikátummal ellentétben nem kombinálható határpontos időmódosítóval, határpont nélkülivel viszont jólformált mondatot eredményez.⁷² Ezen kívül a (110a–d)-ben szereplő tesztek alapján is atelikusnak minősíthető a progresszív szerkezet: (110a) két predikátuma időmódosító nélkül is egyidejűséget fejez ki; (110b)-ben a progresszív predikátum eseményideje tartalmazza a pontszerű eseményt leíró időhatározói mellékmondat eseményidejét; a (110c–d)-ben szereplő, *még* és *már* határozósós kombinációk értelmezése pedig szintén folyamat aspektusú predikátumra utal.

A magyar progresszív aspektusú egységek dinamikussága nem kérdéses, hiszen ez a kategória legalapvetőbb bemeneti kritériuma, amit az is jelez, hogy a progresszivitás lehetőségét – annak szemantikájára alapozva – általában az

⁷² A progresszív aspektusú predikátumok időmódosítókkal való kombinációját Kiefer (2006: 102–5) agrammatikusnak tartja pl. a **Péter egész nap mászott fel a fára, amikor...* típusú mondatok alapján. Az agrammatikusság oka a szerző szerint a korlátozott idővonatkozás miatt kötelező időhatározói mellékmondat időmódosítói funkciójában rejlik: egy eseményszerűséget jelölő predikátum csak egyetlen időmódosítóval kombinálható (Kiefer 2006: 103). Az itt idézett mondat agrammatikussága az említett okok miatt valóban vitathatatlan, azokban az esetekben azonban, amelyekben az egyetlen időmódosítói funkciójú elem maga a határpont nélküli időmódosító, mint a fenti (109b) esetében is, a mondat jólformáltnak tekinthető. Hasonló példákat említ Kiefer (2006) is (pl. *Egész nap 'szedte 'össze a holmiját vagy Több órán át 'terítette 'szét a betont*).

egyik legfőbb dinamikusságtesztként tartják számon. (111) a *javában* határozószóval való kombinációt szemlélteti.

(111) Péter javában 'futott 'le a domboldalon, amikor belecsapott a villám a fába.

A (109)–(111) példáit figyelembe véve tehát elmondható, hogy a progresszív nézőponti aspektusú predikátumok szituációs aspektus szempontjából egyértelműen folyamatoknak minősülnek, mivel az ismert nyelvi tesztek alapján is [–Telikus, +Dinamikus] jegyűek.

A részintervallum-kritériumból kiinduló teszt alapján szintén hasonló következtetésre juthatunk: ha fenntartható, hogy valaki 12:10 és 12:12 között *'futott 'le a domboldalon*, akkor ennek a kétperces időintervallumnak a legtöbb osztatára is igaz, hogy az illető *'futott 'le a domboldalon*. (Az erős/gyenge oszthatóság kérdésére, tehát arra, hogy ennek az intervallumnak a legapróbb osztataira is azonos formában fenntartható-e a kijelentés, nem térek ki, mivel a 3.2.1.2.2. részben leírtak alapján az erős oszthatóság kritériuma homogenitástesztnek minősül, nem pedig statikusságtesztnek.)

2.2.2.2. Az egzisztenciális aspektus

A kvantifikációs aspektus szintjéhez tartozó egzisztenciális aspektust igekötős (és hasonló funkciót ellátó igemódosító) igék esetében a progresszív aspektusával megegyező szörendi minta, ám e kategóriáétól eltérő intonációs sajátosságok jellemzik (l. (112a–c)). Igekötőtlen, illetve igemódosítót nélkülöző ige esetén csupán a mondat prozódiaja fejezi ki az egzisztenciális aspektust (l. (113a–c)). Az említett intonációs minta lényege, hogy – a fókuszos mondatokhoz hasonlóan – az ige hangsúlyos, az utána következő elemek pedig kötelezően hangsúlytalanok (vö. Maleczki 2001: 178–9; Kiefer 2006: 69–74).

(112) a. 'Írtam (már) meg cikket éjjel.
b. 'Pattant (már) el az ablaküveg a hidegtől.
c. 'Rúgtam (már) be alkoholmentes sörtől.

(113) a. 'Futottam (már) fapapucsban.
b. 'Laktam (már) kollégiumban.
c. 'Voltam (már) lázas.

A (112)–(113) példái azt szemléltetik, hogy egzisztenciális aspektusú mondat bármilyen szerkezetű és szituációs aspektusú predikátumból létrehozható. A (112) igekötős igékből létrehozott egzisztenciális aspektusú mondatai és a hasonló példák alapján úgy tűnik, hogy az egzisztenciális szerkezetek előállításakor nem működnek a progresszív aspektusra jellemző restriktciók: sem az

igekötős ige kompozicionális jelentése, illetve az igekötő szemantikai transzparenciája nem tekinthető bemeneti kritériumnak, sem pedig az alapige durativitása. Az előbbi megfigyelést az is támogatja, hogy az egyértelműen lexikalizált igekötős alakok sem viselkednek szóként ezekben a mondatokban (l. (112c)), az utóbbit pedig a (113b)-ben szereplő, pillanatnyi eseményt kifejező bemeneti predikátumok esete támasztja alá. (113a–c) példái szintén a szerkezet típusnak a szituációs aspektus szempontjából korlátlan produktivitását mutatják, pontosabban azt, hogy bármilyen atelikus predikátumból – legyen az folyamat vagy állapot – létrehozható egzisztenciális aspektusú mondat.

Maga az egzisztenciális kvantifikáció olyan elemként fogható fel, mely a mondatban kifejezett eseményszerűség megtörténtéről predikál. A mondat-szemantikai szerkezetbe bevezetett komponens parafrázisa: 'megtörtént már, hogy' (vö. Kiefer 2006: 69), az egzisztenciális mondatok szemantikai sémája tehát az eddig leírt sajátosságokat figyelembe véve a (114)-ben látható formában ragadható meg.

(114) *Megtörtént már, hogy* PRED_[±Telikus, ±Dinamikus]

Az egzisztenciális aspektus szituációs aspektust befolyásoló szerepeként intuitív módon a telicizálás nevezhető meg, hiszen a 'megtörtént már' szemantikai komponens testetlen formában is telikusságot implikál. A szakirodalom ezt, illetve az ezzel járó sajátosságokat prezentálja: Wacha (2001) az egzisztenciális szerkezetet (a szerző terminológiájában: a *meghatározatlanul közlő* aspektust) a nem-folyamatos aspektus egyik alkategóriájának tekinti, Kiefer (2006) pedig rámutat arra, hogy az egzisztenciális olvasatú mondatokban nem az alapige által kifejezett eseményszerűség, hanem az egzisztenciális kvantifikáció kap hangsúlyt, így ezek a mondatok befejezett aspektusúak (vö. Wacha 2001: 80; Kiefer 2006: 71). Az alábbiakban a 2.2.1. részben felsorolt tesztek alkalmazhatóságát tekintem át.

- (115) a. 'Írtam meg cikket két nap alatt.
 b. 'Pattant el az ablaküveg két másodperc alatt.
 c. 'Rúgtam be alkoholmentes sörtől egy óra alatt.
 d. *'Futottam (már) fapapucsban két perc alatt.
 e. *'Laktam (már) kollégiumban egy hónap alatt.
 f. *'Voltam (már) lázas két hét alatt.
- (116) a. *'Írtam meg cikket két napon keresztül.
 b. *'Pattant el az ablaküveg két másodpercen keresztül.
 c. *'Rúgtam be alkoholmentes sörtől egy órán keresztül.
 d. 'Futottam (már) fapapucsban két percen keresztül.
 e. 'Laktam (már) kollégiumban egy hónapra keresztül.
 f. 'Voltam (már) lázas két héten keresztül.

A (115a–f)-ben és (116a–f)-ben szereplő példasorok az egzisztenciális aspektusú mondatoknak a határpontos és határpont nélküli időmódosítókkal való kombinációs lehetőségeit szemléltetik. A példákból az derül ki, hogy az egzisztenciális szerkezetek csak a bennük szereplő bemeneti predikátumok szituációs aspektusával összeegyeztethető időmódosítókat engednek meg, ez azonban nem jelenti azt, hogy az említett időmódosítós tesztek alapján maguk az egzisztenciális szerkezetek minősíthetők szituációs aspektus szempontjából, hanem csupán arra utal, hogy az időmódosítók hatóköre nem terjed ki a mondat fő predikatív szerkezetével kifejezett eseményszerűsége. A fenti mondatokban az időmódosítók az egzisztenciális kvantifikációnak alárendelt predikátumot bővítik, és erre a bővített egységre épül rá minden esetben az egzisztenciális kvantifikáció. Az időmódosítós tesztek tehát nem alkalmazhatók az egzisztenciális aspektusú mondatok szituációs aspektusának ellenőrzésére.

- (117) a. 'Mostam fel lépcsőt, és énekeltem.
 b. 'Mostam fel lépcsőt, amikor megérkeztek a vendégek.
 c. *12-kor még 'mostam (már) fel lépcsőt.
 d. 12-kor már 'mostam (*már) fel lépcsőt.

A (117a–d)-ben szereplő mondatok szintén nem nyújtanak megfelelő alapot az egzisztenciális szerkezetek szituációs aspektusának ellenőrzéséhez. A (117a–b)-ben ugyanaz a jelenség figyelhető meg, mint a fenti időmódosítós tesztek esetében: a mellérendelés, illetve az időhatározói mellékmondat az egzisztenciális kvantifikációnak alárendelt predikátum szintjén, nem pedig a teljes predikatív szerkezet szintjén értelmezhető ((117a) jelentése, hogy megtörtént már, hogy énekelve mostam fel a lépcsőt, (117b) pedig azt fejezi ki, hogy volt már olyan eset, amikor a vendégek érkezésekor éppen (a) lépcsőt mostam fel); (117c) az egzisztenciális jelentés és a *még* határozószó inkompatibilitása miatt rosszulformált, (117d) pedig csak (117b) mintája szerint értelmezhető. Így tehát (115)–(117) példái és a 2.1.1. részben bemutatott, dinamikusságot implikáló adverbiumokkal való inkompatibilitás alapján levonható a következtetés, hogy az egzisztenciális szerkezet szituációs aspektusa a kvantifikáció szemantikájának (időviszonyítási sémájának) természetes velejárójaként nem ellenőrizhető az ismert nyelvi tesztekkel.

Az egyetlen lehetőség a részintervallum-kritérium alapú teszt alkalmazása, ami alapján a következő minta figyelhető meg: ha fenntartható, hogy valakivel megtörtént már a beszédidőt megelőző (pl. (118a)) vagy egy tetszőlegesen behatárolt múltbeli időintervallumon belül (pl. (118b)),⁷³ hogy fapapucsban futott

⁷³ A (118b) azt az esetet példázza, amikor az egzisztenciális kvantifikáció referenciaidejét időmódosítóval adjuk meg.

vagy délután aludt, akkor – az eseményidő specifikálatlansága miatt is – csak a teljes időintervallumra (a múlta, illetve a nyári vakációra) érvényes, hogy az illetővel megtörtént, hogy fapapucsban futott vagy délután aludt. Eszerint tehát az egzisztenciális aspektusú mondatok oszthatatlan időintervallummal jellemezhetők, mely oszthatatlanság nem a bemeneti predikátum által kifejezett eseményszerűséget jellemzi, hanem az egzisztenciális kvantifikációt.

- (118) a. 'Futottam fapapucsban.
b. A nyári vakációban 'aludtam délután.

A szakirodalomban szereplő érvek és az itt leírtak alapján az egzisztenciális kvantifikációt kifejező mondatok komplex predikátuma esemény aspektusúnak minősíthető, és elmondható, hogy az egzisztenciális mint nézőponti kategória bármilyen szituációs aspektusú bemeneti predikátumon operálva esemény kimenetet eredményez.

2.2.2.3. A habituális aspektus

A kvantifikációs aspektus másik, nem morfológiai eszközökkel kifejezett kategóriája a habituális aspektus, amely által bevezetett jelentéskomponens általánosan a következőképpen ragadható meg: a predikátum által jelölt eseményszerűség egy bizonyos időintervallumban rendszeresen, szokásszerűen ismétlődik (vö. Kiefer 2007: 276). Habituális aspektusúak a (119a–e) példában szereplő mondatok.

- (119) a. Zoli drogozik/drogozott.
b. Anna sportol/sportolt.
c. Zoli szokott drogozni.
d. Péter meg szokta írni a leckéjét.
e. Mari télen náthás szokott lenni.

Amint a példákból is kiderül, – a *naponta*, *hetente*, *gyakran*, *rendszeresen* stb. típusú határozók használatát figyelmen kívül hagyva – a habitualitás kifejezésének egyik módja a *szokott* segédigés szerkezetű típusú körülmény, a másik pedig egy sok nyelvben azonosítható koerziós művelet. E nézőponti kategória két altípusát részben eltérő sajátosságok jellemzik.

A (119a–b)-ben szereplő mondatok habituális – tehát nem aktuális, konkrét eseményre utaló – olvasatának két alapvető feltétele Kiefer (2006) szerint, hogy a predikátumnak olyan cselekvést kell jelölnie, amely nem szükségszerűen jellemző mindenkire, illetve hogy az alapige nem lehet perfektív (tehát telikus). Az előbbi kritérium megszégését (120a–c) példázza, az utóbbiét pedig (121a); ezekben az esetekben a mondat csak aktuális jelentésű lehet (vö. Kiefer

2006: 76–7). A (121b–c)-ben példázott esetek azt szemléltetik, hogy az állapotpredikátumok sem szolgáltatnak megfelelő alapot a tárgyalt koerziós műveletnek.

- (120) a. Pisti eszik.
 b. Pisti alszik.
 c. Anna áll.
- (121) a. Anna elénekli a dalt.
 b. Anna beteg.
 c. Péter fél Tamástól.

A felsorolt kritériumok a *szokott* segédigés szerkezetek esetében nem érvényesek, amit az is jelez, hogy a (119c–e)-ben példázott esemény-, folyamat- és állapotpredikátumok mind megfelelő bemeneti alakoknak minősülnek.

Az 1.1.5. részben említettem, hogy Smith a habituális aspektusú egységeket származtatott állapotoknak tekinti. Az alábbiakban e mondatok szituációs aspektusának ellenőrzésére az ismert tesztek alkalmazhatóságát vizsgálom meg. A (122)–(123) példasorok elsőként a határpontos és határpont nélküli időmódosító teszteket mutatják be.

- (122) a. *Zoli egy éjszaka alatt drogozott.
 b. Zoli egész éjjel/egy éjszakán át drogozott.
 c. Zoli öt éven át drogozott.
- (123) a. *Zoli egy éjszaka alatt szokott drogozni.
 b. Zoli két órán át szokott drogozni.
 c. Péter egy óra alatt meg szokta írni a leckéjét.
 d. *Péter egy órán keresztül meg szokta írni a leckéjét.

Kompatibilitás szempontjából mindkét, habituális kvantifikációt kifejező mondat típus az előző részben tárgyalt egzisztenciális aspektusú predikátumokhoz hasonlóan viselkedik: általában elmondható, hogy azokat az időmódosítókat engedik meg ezek az egységek, amelyek az alapige, illetve az ige alapértelmezés szerinti szituációs aspektusával összeegyeztethetők. Az időmódosítók tehát ezekben az esetekben is csak az alárendelt predikátumot bővíthetik, magát a fő predikatív szerkezetet azonban nem. A (122a–c) példáival kapcsolatban ugyanakkor ki kell emelni azt is, hogy az időmódosító által kifejezett időtartamnak elég hosszúnak kell lennie ahhoz, hogy habituális olvasatot eredményezhessen, tehát (szemantikailag-pragmatikailag) a habitualitás léptékéhez igazított időmódosítókra van szükség (l. (122c)), ellenkező esetben az időmódosító az aktuális olvasatnak kedvez (l. (122b)).

Az oszthatóság, illetve elő-/utóidejűség többi tesztjét (124a–b) példasora szemlélteti a koerziós esetekre, a *szokott* segédigés szerkezet típusra pedig ezek a tesztek nem alkalmazhatók a jelen idejű referencia miatt.⁷⁴

- (124) a. Ittam és dohányoztam.
 b. Ivott, amikor megismerkedett a feleségével.
 c. Másfél éve még ivott.
 d. Másfél éve már ivott.

A (124a)-ban szereplő mellérendelés két egyidejű eseményszerűséget fejez ki, és megengedi a habituális olvasatot; a mellérendelés párhuzamosító hatásának következményeként mindkét predikátum habituális olvasatú az efféle esetekben (vö. Kiefer 2006: 77).

A (124b) pillanatnyi eseményt jelölő időhatározói mellékmondatának már nincs ilyen hatása: a főmondatban szereplő habituális aspektusú predikátumhoz rendelt időintervallum tartalmazza a mellékmondatban kifejezett esemény idejét, a habituális tehát [-Telikus] jeggyel jellemezhető. Hasonló eredménnyel járnak a *még* és *már* határozószóval való kombinációra alapozó teszt típusok is: (124c–d) mondatai az időhatározó által jelölt időpont előtt kezdődő eseményszerűséget fejeznek ki. Ebben az esetben tehát a habituális aspektus atelikussága nyelvi tesztekkel is igazolható, a dinamikusság néhány tesztjét pedig az alábbiakban alkalmazom a habituális kvantifikációra.

- (125) a. (Már) javában ittam/drogoztam/sportoltam, amikor megismertem őt.
 b. Egyre csak sportoltam, de nem javult az állóképességem.
 c. Három éve elkezdtem inni/drogozni/sportolni.

A (125)-ben szereplő példák arra utalnak, hogy a *javában* és az *egyre csak* elemekkel, valamint az *elkezd* aspektuális igével való kombináció a predikátumok habituális értelmezése esetén is lehetséges, így ez alapján levonható a következtetés, miszerint a habituális aspektus komplex folyamatpredikátumokat eredményez.⁷⁵

⁷⁴ A *szokott* segédigés szerkezet típus az angol *used to* szerkezet típusához hasonlóan csupán egy időtartományra vonatkoztatva alkalmazható: a magyar szerkezet egyfajta kiterjesztett jelen időre vonatkozó értelmezést, az angol pedig kizárólag múltbeli időintervallumra vonatkozó értelmezést enged meg. Ezeknek a jelentéseknek a kiterjesztésére természetesen van lehetőség, pl. mellékmondat beillesztésével (l. *Zoli szokott drogozni, és már öt éve is drogozott*; vagy Comrie (1976: 29) példája: *Bill used to belong to a subversive organisation, and he still is*). Erről l. még az 1.1.2. részt.

⁷⁵ A habituális olvasatú predikátumok állapotnak minősítése ellen Kiefer (2006) Dowty felszólító móddal, illetve aspektuális igékkel való kombinációra alapozó tesztjeit alkalmazva érvel (l. Kiefer (2006: 78)).

Végezetül ki kell térni arra is, hogy az erős oszthatóság kritériumának statikusságtesztként való alkalmazása más eredményt adna: ha fenntartható, hogy valaki *öt évig drogozott* (rendszeresen fogyasztott drogo(ka)t’ tehát elmondható róla az adott időintervallumban, hogy *szokott drogozni*), akkor annak az öt évnek minden egyes osztatára fenntartható ugyanaz (hogy az illető szokott drogozni). E gondolatmenet alapján a habituális kvantifikáció homogenitással jellemezhető komplex predikátumot eredményez, ez azonban nem befolyásolja annak folyamat jellegét.

2.2.2.4. A rezultatívum és a kvázi-perfektum

A rezultatívum, vagyis a *van/volt/lesz + V- ν A* alakú szerkezettípus (l. (126a–c)) és a kvázi-perfektum, vagyis a *lett/lesz + V- ν A* alakú szerkezettípus (l. (127a)), azaz a predikatív határozói igeneves szerkezetek a progresszívhez hasonlóan preaspektuális kategóriaként értelmezhetők a magyar aspektusrendszerben.⁷⁶ A két szerkezet a magyar rezultatív (vagy perfektum típusú) szerkezettípusok kategóriájának két, részben eltérő aspektuális jegyekkel jellemezhető altípusát képviseli. Amint a terminológiából is kiderül, a szerkezettípusok közös szemantikai-aspektuális jegye a rezultativitás, lényeges különbség viszont, hogy a rezultatívum a kompozicionálisan kódolt (smithi terminussal: származtatott) állapotok létrehozásának egyik legproduktívabb magyar nyelvi eszközének tekinthető, a kvázi-perfektum viszont a kompozicionálisan kódolt események osztályába sorolható, és statikus megfelelőjéhez hasonlóan lényeges „hiánypótló” funkcióval bír a magyar aspektusrendszerben.

- (126) a. A kapu le van festve.
 b. A beteg le van gyengülve.
 c. ?A főnököm el van utazva.
 d. *A könyv olvasva van.
 e. *A sportoló futva van.
 f. *Edit el van úszva.

- (127) a. A kapu le lett festve.
 b. *A beteg le lett gyengülve.
 c. *A főnököm el lett utazva.
 d. *A könyv olvasva lett.
 e. *A sportoló futva lett.
 f. *Edit el lett úszva.

⁷⁶ A kategóriák megnevezésére szolgáló két terminus használata Kádár–Németh (2009) alapján történik.

A fenti (126) és (127) példasorok jólformált mondatain kívül néhány agrammatikus példa is utal a szerkezettypusok korlátozott produktivására, azoknak főbb bemeneti kritériumaira. A rezultatívum esetében a lényegesebb kritériumok a bemeneti ige telikussága és tranzitivitása/unakkuzativitása, a kvázi-perfektum képzésére/használatára vonatkozó fő kritériumok pedig a telikusság és a bemeneti ige tranzitivitása (l. még a 4. részt).

A 4. részben kifejtett érvek alapján a rezultatív szerkezettypusok nézőponti aspektus szempontjából az egyes nyelvekben korlátlanul produktív rezultatív perfektum részleges magyar nyelvi megfelelőinek tekinthetők. A rezultatív szerkezettypus kiemelt fontossága abban áll, hogy – mint már említettem – szituációs aspektus szempontjából komplex állapotpredikátumnak minősül, hiszen teljesíti az állapotokra vonatkozó összes kritériumot, amit az intervallumos teszteken kívül a dinamikusság néhány nyelvi tesztjének alkalmazása is igazol (l. (128a–c)).

- (128) a. *A kapu javában le volt festve, amikor eleredt az eső.
b. *Péter elkezdett le lenni gyengülve/legyengülve lenni.
c. *Mari egyre csak el volt pirulva.

A kvázi-perfektum ezzel szemben eseménypredikátumnak minősül a megfelelő intervallumos és időmódosító tesztek szerint is (vö. (129a–b)).

- (129) a. A kapu két óra alatt le lett festve.
b. *A kapu két órán át le lett festve.

Az itt említett szerkezettypusokkal, valamint a velük kapcsolatos lényeges kérdésekkel, jelenségekkel a 4. rész külön foglalkozik. Mivel ebben a munkában az állapotokkal foglalkozom részletesebben, a kvázi-perfektum kategóriájának vizsgálata másodlagos fontosságú lesz, a szerkezettypusok hasonlóságai és a magyar aspektusrendszerben betöltött fontos szerepük miatt azonban a fejezetben együtt tárgyalom a két kategóriát, a rezultatívum kapcsán relevánsnak ítélt problémák ismertetésekor pedig minden esetben kitérek a kvázi-perfektum által mutatott sajátosságokra.

2.3. ÖSSZEZÉS

A fejezet a magyar aspektusrendszerrel kapcsolatos, relevánsnak ítélt sajátosságok és problémák rövid áttekintését nyújtotta. Az 1. rész a magyar aspektusirodalom átfogó munkáit, illetve az azokban szereplő legfontosabb tételeket ismertette az 1.1. és 1.2. részekben leírtak figyelembevételével. A 2. rész az 1.2. részben felvázolt aspektualitáskonceptiót és rendszerezést a magyar aspektusrendszer kategóriáira alkalmazta.

Amint a fejezetből kiderült, a szituációs aspektuson belül a magyar nyelvben is elkülöníthetők a folyamat, állapot és esemény alapkategóriák, a több alszegmensből álló nézőponti aspektus szintjén pedig – az akcióminőség-képzés jelenségkörébe tartozó kategóriákon felül – öt, mondatszinten, azaz mondatszerkezeti sémával és/vagy intonációs mintával, koerciós művelettel vagy specifikus szerkezetípussal kifejezett nézőponti kategória különíthető el: a progresszív, egzisztenciális és habituális aspektusok, valamint a rezultatívum és a kvázi-perfektum szerkezetípusai. A felsorolt öt kategória legfontosabb formai jellegzetességeinek ismertetésére és a szituációs aspektus szempontjából betöltött szerepükre külön alrészek tértek ki. Az ezekben a részekben leírtak alapján a következő általánosítás fogalmazható meg: a progresszív és a habituális aspektus folyamatpredikátumot, az egzisztenciális és a kvázi-perfektum eseménypredikátumot, a rezultatívum pedig állapotpredikátumot eredményez.